

Η ΓΑΛΛΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ, Ο ΝΑΠΟΛΕΩΝ ΚΑΙ Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΟΠΟΙΗΣΗ

ANNA ΚΑΡΑΚΑΤΣΟΥΛΗ*

Το 1713, μετά τη μακροχρόνια σύρραξη για τη διαδοχή του ισπανικού θρόνου και την υπογραφή της συνθήκης της Ουτρέχτης, ο αββάς Σαιν-Πιερ, μέλος της γαλλικής αντιπροσωπείας κατά τις διαπραγματεύσεις της συνθήκης, δημοσιεύει ένα «Σχέδιο συμφωνίας για να καταστεί διαρκής η ειρήνη στην Ευρώπη», το οποίο προβλέπει τη συγκρότηση μίας πανευρωπαϊκής Γερουσίας που θα μεσολαβεί μεταξύ των Ευρωπαίων ηγεμόνων εξασφαλίζοντας την ειρηνική επίλυση των διαφορών τους μέσω διαιτησίας. Η πρόταση του Σαιν-Πιερ θεωρείται η πρώτη διατύπωση της ευρωπαϊκής ιδέας και φθάνει μέχρι τη δημιουργία ενός ευρωπαϊκού στρατού κληρωτών με αποστολή την επιβολή των ενδεχόμενων κυρώσεων. Το σχέδιο για τις Ηνωμένες Πολιτείες της Ευρώπης δεν θα γνωρίσει ιδιαίτερη απήχηση ή συνέχεια τουλάχιστον για τους επόμενους δύο αιώνες, με εξαίρεση ίσως την πρόταση του Ιμμάνουελ Καντ, το 1795, για μία ευρωπαϊκή ομοσπονδία η οποία θα χαθεί όμως μέσα στον ορυμαγδό της Γαλλικής Επανάστασης. Ο 19ος αιώνας των επαναστάσεων και των εθνικισμών δεν θα ευνοήσει την καλλιέργεια μιας κοινής ευρωπαϊκής συνείδησης. Μπορούμε ωστόσο να υποστηρίξουμε ότι το έργο και οι ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης όπως και η περίοδος της ναπολεόντειας ηγεμονίας που ακολούθησε δημιούργησαν τις ουσιαστικές προϋποθέσεις και το κοινό νοητικό εργαλείο για τη σύγχρονη θεώρηση του κόσμου και την οικοδόμηση της ευρωπαϊκής ταυτότητας.

Η Γαλλική Επανάσταση βασίστηκε στις αρχές του Διαφωτισμού και θεμελίωσε τα Συντάγματά της επάνω στη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη. Τα φυσικά και απαράγραπτα δικαιώματα ορίζονται με σαφήνεια στο δεύτερο άρθρο της Διακήρυξης: η ελευθερία, η ιδιοκτησία, η ασφάλεια και η αντίσταση στην καταπίεση. Αφορούν ολόκληρο το ανθρώπινο γένος, σε αντίθεση με τον εμπειρικό χαρακτήρα των ελευθεριών στη Μεγάλη Βρετανία ή με

---

* Δημοσιεύθηκε στο περ. *Εξωτερικά Θέματα*, τχ. 10, Ιούλιος 2003, σ. 151-160.

τους περιορισμούς της αμερικανικής Διακήρυξης της Ανεξαρτησίας. Με αυτή την αφετηρία οι νέοι θεσμοί που διαμορφώθηκαν στη Γαλλία μετά την κατάλυση του Παλαιού Καθεστώτος, τα φιλοσοφικά συστήματα που τους στήριξαν, το πολιτικό λεξιλόγιο της Επανάστασης και η σύγχρονη έννοια της «πατρίδας», ο Αστικός Κώδικας και η ανάπτυξη της εκπαίδευσης και της επιστήμης θα αποτελέσουν σημεία αναφοράς για τους ευρωπαϊκούς λαούς και θα λειτουργήσουν ως πρότυπα για τα μετέπειτα έθνη-κράτη.

Η διάδοσή τους ακολουθεί τις περιστάσεις των διπλωματικών και στρατιωτικών σχέσεων της Επανάστασης με την Ευρώπη. Η πρώτη φάση καλύπτει την περίοδο από την έναρξη της Επανάστασης το καλοκαίρι του 1789 έως την κήρυξη του πολέμου κατά του ευρωπαϊκού συνασπισμού τον Αύγουστο 1792. Τα φωτισμένα πνεύματα της Ευρώπης αντιλαμβάνονται τη σημασία και την εμβέλεια των γεγονότων στην επαναστατημένη Γαλλία. Ο Κάντ και ο Γκαίτε, ο Κλόπστοκ και ο Φίχτε παρακολουθούν τις εξελίξεις και σχολιάζουν, οι ειδήσεις κυκλοφορούν στην κοσμοπολίτικη κοινότητα των μορφωμένων αστών και διανοουμένων από τη Μεγάλη Βρετανία ως τη Ρωσία, ξένοι «προσκυνητές της ελευθερίας», ποιητές και συγγραφείς, συρρέουν στο Παρίσι και συμμετέχουν στον πολιτικό αγώνα, η ίδια η Επανάσταση, τέλος, μεταδίδεται πέρα από τα γαλλικά σύνορα ξεκινώντας από την Αβινιόν και τη Σαβοΐα. Με την ψήφιση ενός φιλελεύθερου συντάγματος στην Πολωνία τον Μάιο 1791, η επανάσταση γίνεται πλέον ευρωπαϊκή υπόθεση.

Η δεύτερη περίοδος (1792-1799) καθορίζεται από τον πόλεμο ανάμεσα στη δημοκρατική Γαλλία και τους Ευρωπαίους ηγεμόνες. Για πρώτη φορά η πολεμική σύγκρουση στο ευρωπαϊκό έδαφος δεν αφορά εδαφικές διεκδικήσεις ή δυναστικές αξιώσεις και αποκτά ιδεολογική χροιά. Πρόκειται για μία σταυροφορία ενάντια στο Παλιό Καθεστώς και την απολυταρχία, για έναν πατριωτικό αλλά και απελευθερωτικό ταυτόχρονα πόλεμο που περνά στην αντεπίθεση και έρχεται να συνδράμει τους καταπιεσμένους λαούς της Ευρώπης που ζητούν να αποτινάξουν την τυραννία. Με αυτούς τους όρους, τα γαλλικά στρατεύματα προελαύνουν στην κοιλάδα του Ρήνου ή στη βόρεια Ιταλία και επιβάλουν τις κατακτήσεις της Επανάστασης: κατάργηση του παλαιού συστήματος των Τριών Τάξεων και της φεουδαρχίας, διάλυση των συντεχνιών, ανακήρυξη της πολιτικής ισότητας και της θρησκευτικής ελευθερίας, εισαγωγή των επαναστατικών θεσμών στη διοίκηση, την εκπαίδευση, τη δικαιοσύνη. Οι κεραυνοβόλες νίκες του Βοναπάρτη θα επιτρέψουν την εγκαθίδρυση «αδελφών-δημοκρατιών» στην Ολλανδία (1795), την Ελβετία

(1798) και την Ιταλία (1797-1799) προκειμένου να προστατεύσουν ως ζώνη ασφαλείας τη γαλλική επικράτεια από τις εχθρικές επιθέσεις και να λειτουργήσουν ως θύλακες για την επέκταση των επαναστατικών ιδεών και της γαλλικής επιρροής. Αρχίζει έτσι η μεταμόρφωση της Ευρώπης.

Η προσωπικότητα του Ναπολέοντα Βοναπάρτη σφραγίζει την τρίτη και τελευταία περίοδο (1799-1815). Ο Ναπολέοντας θα συνδυάσει τις πολεμικές επιχειρήσεις με το διοικητικό έργο και θα συστηματοποιήσει, στη Γαλλία όπως και στις κατεχόμενες χώρες, τις μεταρρυθμίσεις της Επανάστασης δημιουργώντας έναν ενιαίο ευρωπαϊκό χώρο που στο απόγειό του εκτείνεται από την Ιβηρική Χερσόνησο ως την Πολωνία και από τις επαρχίες της Ιλλυρίας ως τη Δανία. Τα 130 διαμερίσματα της ναπολεόντειας αυτοκρατορίας διοικούνται σύμφωνα με το γαλλικό πρότυπο, πολιτικά, κοινωνικά και διοικητικά ενοποιημένα πλέον και αυτή η νέα ενότητα, το «ηπειρωτικό σύστημα», θα αποκτήσει και οικονομική συνοχή υπό την πίεση του αποκλεισμού που επιβάλλεται κατά της Μεγάλης Βρετανίας από το 1806. Παρά τη σχετικά μικρή διάρκεια της αυτοκρατορίας και ανεξάρτητα με το κατά πόσο ήταν στις προθέσεις του Ναπολέοντα να οικοδομήσει μία ενωμένη Ευρώπη ή απλώς να σταθεροποιήσει τη γαλλική ηγεμονία, αρκετές από τις αλλαγές αυτές θα διατηρηθούν στην περίοδο της Παλινόρθωσης και θα δημιουργήσουν μία εκ των πραγμάτων κοινότητα λειτουργιών και νοοτροπιών στην περιοχή της ηπειρωτικής Ευρώπης που λίγο-πολύ ακολουθεί την παλαιά διαχωριστική γραμμή μεταξύ της απόλυτης μοναρχίας και της φωτισμένης δεσποτείας, μεταξύ της ανερχόμενης αστικής τάξης της Δυτικής Ευρώπης και της παραδοσιακής γαιοκτημονικής φεουδαρχίας των ανατολικών περιοχών.

Εξετάζοντας τώρα πιο αναλυτικά τα αποτελέσματα της Επανάστασης σε σχέση με τον ευρωπαϊκό τους αντίκτυπο, οφείλουμε να ορίσουμε κατ'αρχήν τη θέση και το ρόλο της ναπολεόντειας περιόδου σε σχέση με τη Γαλλική Επανάσταση. Πρόκειται δηλαδή για ρήξη ή για συνέχεια, για επιστροφή σε ένα αυταρχικό καθεστώς με υποχώρηση των ατομικών ελευθεριών ή για την φυσική εξέλιξη της δυναμικής της Επανάστασης; Δίνοντας έμφαση περισσότερο στο έργο παρά στην προσωπικότητα του Ναπολέοντα διαπιστώνουμε ότι ο εξορθολογισμός και η συστηματοποίηση των επαναστατικών θεσμών κατά την ύστερη περίοδο που εξετάζουμε εδώ αναμφίβολα συνέβαλε θετικά στην αποτελεσματική προσαρμογή τους στις συνθήκες των αρχών του 19ου αιώνα και εξασφάλισε εν τέλει την επιβίωσή τους στο χρόνο.

Η επαναστατική και αυτοκρατορική κληρονομιά που διατηρείται μετά το 1815 και διαμορφώνει τις νοοτροπίες και τη νέα ευρωπαϊκή τάξη επεκτείνεται στους τομείς της πολιτικής ισότητας, της διοικητικής μεταρρύθμισης, της θρησκευτικής ελευθερίας, της κοινωνικής οργάνωσης και ακόμη στο νέο σύστημα που ρυθμίζει πλέον τις διεθνείς σχέσεις. Η έννοια της πολιτικής αλλάζει και μεταφέρεται στη δημόσια σφαίρα. Παύει να αφορά μόνο μια περιορισμένη μειοψηφία καθορισμένη από την αριστοκρατική καταγωγή ή την εύνοια του πρίγκηπα και γίνεται δικαίωμα και καθήκον κάθε πολίτη. Επίσης, το πεδίο της πολιτικής διευρύνεται και αγκαλιάζει τομείς πέρα από την παραδοσιακή τήρηση της τάξης, τη δικαιοσύνη, την άμυνα και τη διπλωματία. Η κοινωνική πρόνοια όπως και η παιδεία δεν επαφίενται πλέον στην ιδιωτική ή την εκκλησιαστική πρωτοβουλία και φιλανθρωπία αλλά εντάσσονται στις αρμοδιότητες του κράτους. Παράλληλα δοκιμάζονται οι νέοι μηχανισμοί της εκλογικής έκφρασης της βούλησης του πολιτικού σώματος και της κοινοβουλευτικής λειτουργίας ενώ αναπτύσσονται ο μαχόμενος τύπος, οι πολιτικές λέσχες και οι διάφορες εταιρείες, έμβρυα των μελλοντικών πολιτικών κομμάτων.

Η Επανάσταση ανέτρεψε πλήρως τη διοικητική οργάνωση του Παλαιού Καθεστώτος. Στη θέση του πολύπλοκου και αυθαίρετου συστήματος τοπικών κοινοβουλίων και βασιλικών επιτρόπων καθιερώνεται ως βασική διοικητική μονάδα ο νομός με εκτεταμένες εξουσίες αποκέντρωσης τα πρώτα χρόνια της Επανάστασης και πολύ πιο αυστηρό έλεγχο από την κεντρική εξουσία κατά τη ναπολεόντεια περίοδο. Το συγκεντρωτικό μοντέλο που χαρακτηρίζεται από την απόλυτη ομοιομορφία, τη διάκριση ανά εξειδικευμένη υπηρεσία και τη σαφή ιεραρχική δομή με ακρογωνιαίο λίθο το αξίωμα του νομάρχη θα εφαρμοστεί σε όλα τα εδάφη υπό γαλλική κυριαρχία, ουσιαστικά θα διαμορφώσει τη σύγχρονη έννοια του δημοσίου υπαλλήλου και, χάρη στην αποτελεσματικότητά του, θα αποτελέσει τον κοινό διοικητικό μηχανισμό για όλα τα μετέπειτα καθεστώτα.

Μετά το 1789 μεταβάλλεται επίσης η θέση της θρησκείας στις ευρωπαϊκές κοινωνίες και αλλάζει δραστικά η σχέση της Εκκλησίας με την κοσμική εξουσία. Η καθιέρωση της αρχής της λαϊκής κυριαρχίας στερεί άμεσα από την Εκκλησία τον νομιμοποιητικό ρόλο που ασκούσε στα ελέω Θεού καθεστώτα. Η σταδιακή ρήξη των σχέσεων της Επανάστασης με τον ρωμαιοκαθολικισμό θα απογυμνώσει επιπλέον τον γαλλικό κλήρο από τα προνόμια και τις προσόδους που παραδοσιακά κατείχε και θα του αφαιρέσει τις ιδιαίτερες πολιτικές αρμοδιότητές του, όπως η τήρηση των ληξιαρχικών πράξεων και η εκπαίδευση. Ο διαχωρισμός αυτός της Εκκλησίας από το

κράτος θα εφαρμοστεί και στις κατεχόμενες χώρες φθάνοντας έως τα παπικά εδάφη. Το Κονκορδάτο του 1801 που υπογράφεται από τον Ναπολέοντα και τον πάπα Πίο Ζ΄ δεν ανατρέπει ουσιαστικά την κατάσταση καθώς ο καθολικισμός παραμένει μία θρησκεία μεταξύ άλλων χωρίς να του αναγνωρίζεται η παλαιά του πρωτοκαθεδρία ενώ οι εκκλησιαστικές γαίες που είχαν κατασχεθεί δεν επιστρέφονται.

Η κοινωνική ανατροπή που επέφερε η Επανάσταση παίρνει ακόμη μεγαλύτερες διαστάσεις. Η νέα κοινωνία που οικοδομείται μετά την κατάλυση των τελευταίων φεουδαρχικών καταλοίπων και των μεσαιωνικών περιορισμών στην κοινωνική κινητικότητα και την οικονομική δραστηριότητα είναι πάνω απ'όλα φιλελεύθερη και προσδιορίζεται από τις έννοιες της ελευθερίας και της ισότητας: ελευθερία του ατόμου και της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και ισότητα των πολιτών απέναντι στον νόμο, απέναντι στην φορολογία και τις στρατιωτικές υποχρεώσεις όπως επίσης και ως προς την πρόσβαση στα δημόσια και τα στρατιωτικά αξιώματα με πιο λαμπρό παράδειγμα των ευκαιριών που προσφέρει η νέα εποχή την εντυπωσιακή άνοδο του ίδιου του Ναπολέοντα. Ο Ναπολέων θα περιστείλει τις πιο τολμηρές καινοτομίες και θα κωδικοποιήσει τις μεταρρυθμίσεις της Επανάστασης καθιστώντας τις βιώσιμες. Έτσι ο Αστικός Κώδικας του 1804, που θα εφαρμοστεί σε ολόκληρη την αυτοκρατορία, μετριάξει την έκταση της ατομικής ελευθερίας και δίνει έμφαση στη συνοχή του κοινωνικού συνόλου ενισχύοντας την αρχή της εξουσίας σε όλα τα επίπεδα: του πατέρα στην οικογένεια, του εργοδότη στην επιχείρηση, του προϊσταμένου στην υπηρεσία. Το κοινό και σταθερό αυτό κοινωνικό πλαίσιο, όπως και η κοινή διοικητική οργάνωση, θα διατηρηθεί και μετά την πτώση του Ναπολέοντα και θα στηρίξει την άνοδο της φιλελεύθερης αστικής τάξης στη Δυτική Ευρώπη επιτρέποντάς της να αξιοποιήσει τα πλεονεκτήματα της περιουσίας και της μόρφωσης.

Αυτό που αλλάζει, τέλος, τα δεδομένα στις διεθνείς σχέσεις μετά την Επανάσταση είναι η εμφάνιση στο προσκήνιο ενός νέου παράγοντα, του πατριωτικού αισθήματος. Στο τοπικό επίπεδο αρχικά η Επανάσταση θα σαρώσει τις περιφερειακές ιδιαιτερότητες (κοινοτικά προνόμια, τοπικοί δασμοί, διοικητική αυτονομία κλπ.) και θα ενοποιήσει τη γαλλική επικράτεια. Κυρίως όμως, με την απειλή του ευρωπαϊκού συνασπισμού στα γαλλικά σύνορα, θα αναδείξει την προάσπιση της εθνικής ενότητας και της λαϊκής κυριαρχίας σε θεμελιώδεις αξίες της νεαρής δημοκρατίας. Ο πολίτης υπηρετεί πλέον το έθνος του και όχι το πρόσωπο του ηγεμόνα και αυτός είναι ο πυρήνας του σύγχρονου εθνικισμού. Η ιδέα της εθνικής ανεξαρτησίας και το ηρωϊκό

παράδειγμα του μαχόμενου γαλλικού έθνους θα εμπνεύσουν ανάλογα κινήματα επαναστατικής ορμής σε όλη την Ευρώπη. Παράλληλα, η γαλλική κατοχή σε χώρες όπως η Ισπανία, η Ιταλία και η Πρωσία γρήγορα θα τροφοδοτήσει εθνικά κινήματα αντίστασης τα οποία, εκτός από τον ένοπλο αγώνα κατά των Γάλλων, εκδηλώνονται με την ανάπτυξη των εθνικών γλωσσών και την αφύπνιση των ιδιαίτερων πολιτισμικών παραδόσεων. Και στις δύο περιπτώσεις η νέα έννοια της πατρίδας εν κινδύνω και η μαζική επιστράτευση που συνεπάγεται η υπεράσπισή της μεταβάλουν τον χαρακτήρα των στρατιωτικών συγκρούσεων σε μαζικούς και ιδεολογικούς πολέμους που μας φέρνουν πολύ κοντά στη σύγχρονη εποχή. Τέλος, το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης των λαών και της εθνικής κυριαρχίας που διακηρύσσει η Γαλλική Επανάσταση θα οδηγήσουν σταδιακά στη δύση της την παραδοσιακή αυλική διπλωματία των δυναστικών συνασπισμών και των γαμήλιων συμμαχιών. Οι λαοί της Ευρώπης ανακαλύπτουν την εθνική τους ταυτότητα και αποκτούν συναίσθηση των ιδιαιτεροτήτων τους και αυτή είναι μία εξέλιξη που η Παλινόρθωση του 1815 δεν θα μπορέσει τελικά να ανακόψει.

Σημαντική θέση στην επιστημονική συζήτηση καταλαμβάνει η αποτίμηση του έργου του Ναπολέοντα σε σχέση με τη διαμόρφωση της νεότερης Ευρώπης κατ'αρχήν και την ευρωπαϊκή ενοποίηση στη συνέχεια. Η σύγχρονη κριτική επικεντρώνεται κυρίως στην πραγματική έκταση της εφαρμογής των επαναστατικών μεταρρυθμίσεων στα προσαρτημένα εδάφη, τα προτεκτοράτα και τα σύμμαχα κράτη όπως και στις πολιτικές και στρατιωτικές επιδιώξεις του Ναπολέοντα. Οι γαλλικές δυνάμεις κατοχής εγκατέστησαν αρχικά φιλικές κυβερνήσεις «πατριωτών» στο Βέλγιο, την Ολλανδία και τη βόρεια Ιταλία με συντάγματα που αντιγράφουν τον γαλλικό καταστατικό νόμο του Διευθυντηρίου, την θέση των οποίων πήραν λίγο αργότερα μέλη της οικογένειας του Ναπολέοντα. Η συμμόρφωση των τοπικών καθεστώτων με τις γαλλικές επαναστατικές μεταρρυθμίσεις επιβλήθηκε με μεγαλύτερο ή μικρότερο ζήλο ανάλογα με τη γεωγραφική γειτνίαση της κάθε περιοχής προς τη Γαλλία και τον στρατηγικό ρόλο της στη ζώνη ασφαλείας. Έτσι, οι επεμβάσεις στην κατεύθυνση του «εκσυγχρονισμού» και της «ομοιομορφίας» είναι άμεσες στην Ομοσπονδία του Ρήνου, το Πεδεμόντιο, τη Λιγουρία και την Πάρμα αλλά πολύ αμβλυμένες στις Ιλλυρικές Επαρχίες, τη Δαλματία και την Πολωνία. Οι πρόσφατες μελέτες όσον αφορά τη Γερμανία, την Ιταλία και την Πολωνία καταδεικνύουν επίσης τους συμβιβασμούς που έγιναν με την παραδοσιακή φεουδαρχική αριστοκρατία (π.χ. στην επιβολή του Αστικού Κώδικα) προκειμένου να

εξασφαλιστεί η συνεργασία της στην είσπραξη των φόρων και τη στρατολόγηση των ανδρών.

Είναι αμφίβολο, ακόμη, κατά πόσο η επέκταση της ναπολεόντειας αυτοκρατορίας αντιστοιχούσε σε ένα πανευρωπαϊκό όραμα του Ναπολέοντα Βοναπάρτη. Η απόλυτη προτεραιότητα στην εξασφάλιση της γαλλικής ισχύος, οι λόγοι ασφαλείας και οι ανάγκες συντήρησης του στρατεύματος φαίνεται να επικρατούν έναντι της ιδεαλιστικής προσέγγισης. Οι περιοχές υπό γαλλικό έλεγχο αποτέλεσαν μία τεράστια δεξαμενή στρατιωτών και πόρων που τροφοδότησε τις εκστρατείες της Μεγάλης Στρατιάς επί μία δεκαπενταετία. Σε αυτό πρέπει να προσθέσουμε τη συστηματική λεηλασία πολιτιστικών θησαυρών, κυρίως από την Ιταλία αλλά και από το Βέλγιο και την Ολλανδία, την αποδιοργάνωση των παραδοσιακών εμπορικών δρόμων και τους εξαγωγικούς περιορισμούς που επέφερε ο ηπειρωτικός αποκλεισμός, κυρίως για τα σιτηρά και τα δασικά προϊόντα της ανατολικής Ευρώπης, και την αναδιοργάνωση της ευρωπαϊκής οικονομίας προς όφελος της γαλλικής (προνομιακοί τελωνιακοί δασμοί, αποκλειστική εκμετάλλευση της ιταλικής αγοράς). Δεδομένου, τέλος, ότι οι κατακτήσεις έγιναν σταδιακά, ακολουθώντας μάλλον τις περιστάσεις των στρατιωτικών επιχειρήσεων παρά υπακούοντας σε κάποιο μεγαλεπήβολο αρχικό σχέδιο ευρωπαϊκής ενοποίησης ή αναβίωσης του ρωμαϊκού Imperium, θα ήταν πιο ακριβές να θεωρήσουμε ότι η αυτοκρατορία αναπτύχθηκε κυρίως μέσα από μια εξελικτική διαδικασία ρεαλιστικών εκτιμήσεων και χάρη στην ευφυή αξιοποίηση των δυνατοτήτων της στιγμής.

Το ναπολεόντειο οικοδόμημα κατέρρευσε μετά το Βατερλώ. Το Συνέδριο της Βιέννης θα αποκαταστήσει την ευρωπαϊκή τάξη και τις παλαιές δυναστείες στους θρόνους τους, η Παλινόρθωση όμως θα αποδειχθεί βραχύβια μπροστά στη διαρκή εξάπλωση των ιδεών της Γαλλικής Επανάστασης και την ορμή των φιλελεύθερων και εθνικών κινημάτων που γεννήθηκαν από αυτές. Η συζήτηση για τη συμβολή της επαναστατικής και της αυτοκρατορικής εμπειρίας στη γένεση μιας συλλογικής ευρωπαϊκής συνείδησης μένει ανοικτή. Αυτό που ήταν οπωσδήποτε σαφές στους Ευρωπαίους ηγεμόνες το 1815 (αν και όχι με αυτούς τους όρους) ήταν ότι το παραδοσιακό σύστημα διεθνών σχέσεων είχε καταστήσει δυνατή μία αποικιακού τύπου κυριαρχία στην ίδια την Ευρώπη και κατά συνέπεια ήταν ανίσχυρο στη νέα εποχή. Αυτό που μπορούμε εμείς σήμερα να υποστηρίξουμε με ασφάλεια είναι ότι τόσο η Γαλλική Επανάσταση όσο και η ναπολεόντεια ηγεμονία δημιούργησαν, όσον αφορά στην ηπειρωτική Ευρώπη τουλάχιστον, μία κοινότητα ιδεών και θεσμών που

διατρέχει τη νεότερη ευρωπαϊκή ιστορία και έχει σφραγίσει τη σύγχρονη ευρωπαϊκή πραγματικότητα.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ahrweiler Hélène, Aymard Maurice, *Les Européens*, Hermann-Editeurs des Sciences et des Arts, Paris, 2000
- Bernstein Serge, Milza Pierre, *Ιστορία της Ευρώπης*, 3 τ., Αλεξάνδρεια, 1997
- Ellis Geoffrey, *Profiles in Power: Napoleon*, Pearson Education Ltd., 1997
- Furet François, Ozouf Mona, *Dictionnaire critique de la Révolution française: Idées*, Flammarion, Paris, 1992
- Furet François, Richet Denis, *Η Γαλλική Επανάσταση*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 1997
- Rémond René, *L'Ancien Régime et la Révolution, 1750-1815*, Editions du Seuil, Paris, 1974
- Schroeder Paul, *The Transformation of European Politics, 1763-1848*, The Oxford History of Modern Europe, Clarendon Press, Oxford, 1996
- Soboul Albert, *La Révolution française*, Gallimard, Coll. *Tel*, Paris, 2000
- Thomson David, *Europe since Napoleon*, Pelikan Books, 1966
- Woolf Stuart, *Napoleon's Integration of Europe*, London, 1991